

Inhoud

Ten geleide 11
Prof.em.dr. R. van Uytven

Deel 1 Het hertogdom Brabant tot 1531

Hoofdstuk 1 | Proloog van Brabant, verleden landschappen van Romeinen en Franken 17
Prof.dr. F. Theuws

1. Het landschap als structuur 17
2. Romeinse landschappen 18
3. De kolonisatie en nederzettingsstructuur in de Merovingische tijd (550-750) 25
 - a. Begravingen 27
 - b. Nederzettingsgeschiedenis 28
 - c. Boeren en hun landschap 29
 - d. Aristocraten en hun landschap 32
 - e. De christianisering 36
 - f. Epiloog 39

Hoofdstuk 2 | De vorming van het hertogdom (843-1106) 41
Prof.dr. A.-J. Bijsterveld en drs. D. Guillardian

1. Lotharingen en Neder-Lotharingen 41
 - a. Lotharingen en Neder-Lotharingen (843-1012) 41
 - b. De hertogen van Neder-Lotharingen (1012-1106) 43
2. *Pagus, comitatus* en markgraafschap 45
3. De perifere gebieden 47
 - a. Het noorden: Texandrië en Antwerpen 47
 - b. Het oosten: Haspengouw 50
 - c. Het zuiden: Lomme en Henegouwen 51
 - d. Het westen: Vlaanderen 51
4. Kerkelijke structuren 51
 - a. Bisdommen, aartsdiakenaten, dekenaten 52
 - b. Abdijen en kapittels 53
 - c. Embryonale kapittels 55
5. De *pagus* Brabant tot 1003 57
6. Het prille begin als graafschap (1003-1106) 57
 - a. Voorgeschiedenis van de dynastie 58
 - b. Het graafschap Leuven: de dynastie en de territoriale ontwikkeling 58
7. De hertogelijke titel: de verwerving in 1106 61

Hoofdstuk 3 | Brabant groeit naar macht (1106-1261) 65

1. Van het graafschap Leuven naar het hertogdom Brabant: de verovering en de opbouw van een vorstendom 65
Dr. W. Steurs
 - a. De lotsverbondenheid van Lotharingen en Brabant 65
 - b. De verovering van Brabant 66
 - c. De juridische en economische eenmaking 68
 - d. Een multicultureel hertogdom 70
2. Adel en ministerialiteit 71
Dr. W. Steurs
3. Een platteland in volle groei 74
Dr. W. Steurs
4. De stedelijke expansie 78
Dr. W. Steurs
 - a. De grote vier 78
 - b. De steden van de tweede rang 79
5. Het kerkelijke leven 80
Prof.dr. A.-J. Bijsterveld
 - a. Het einde van de investituurstrijd 80
 - b. Kerkelijke ontwikkelingen in Luik en Kamerijk in de dertiende eeuw 81
 - c. Nieuwe abdijen en kapittels 82
 - d. De hertogelijke oppervoogdij 83
 - e. De late komst van de cisterciënzers 84
 - f. Een nieuw fenomeen: de geestelijke ridderorden 85
 - g. Een stroom van vrouwenkloosters 86
 - h. Een stedelijk fenomeen: de vestiging van de bedelordekloosters 87
 - i. De eerste culturele bloei 88
6. Het literaire leven 89
Dr. R. Sleiderink
7. De trage komst van de gotiek 91
Prof.dr. A. Koldewij
 - a. Romaanse bouwkunst 91
 - b. Van Romaans naar gotiek 98
 - c. Romaanse steensculptuur 99
 - d. Twaalfde- en dertiende-eeuwse houtsculptuur 101
 - e. Metalen 101

Hoofdstuk 4 | Een dualistisch maar machtig hertogdom (1261-1356) 103

1. **Edele Brabant, Were Di** 103
Prof.em.dr. R. van Uytven
 - a. Crises in de dynastie 103
 - b. Ambities in het Oosten 106
 - c. Brabant omsingeld 108
 - d. Een ontwikkelde territoriale staat 109
2. **Boeren op löss, veen en zand** 113
Prof.dr. P. Hoppenbrouwers
3. **Het gewicht van de goede steden** 118
Prof.em.dr. R. van Uytven
 - a. De stedelijke hiërarchie 118
 - b. Het commerciële netwerk 121
 - c. Het internationale succes van het Brabantse laken 121
 - d. Sociale spanningen 123
4. **Het kerkelijk en godsdienstig leven van circa 1215 tot circa 1350** 125
Dr. Ch. Caspers
 - a. de doorwerking van het Vierde Concilie van Lateranen 125
 - b. Brabantse parochianen 126
 - c. Godsdienstige ijver en overijver; controle en sancties 127
 - d. Religieuzen 129
 - e. De innerlijke vroomheid 131
5. **Historiografie en literatuur** 133
Dr. R. Stein
 - a. Historiografie 133
 - b. Literatuur 138
6. **De beeldende kunsten en de architectuur** 147
Prof.dr. A. Koldewey
 - a. Stedelijke architectuur 147
 - b. 'Brabantse gotiek' 149
 - c. Beeldhouwkunst 151
 - d. Schilderkunst 153

Hoofdstuk 5 | De Brabantse Leeuw sluimert (1356-1430) 157

1. **Vreemde vorsten op de troon** 157
Dr. R. Stein
 - a. De buitenlandse politiek tijdens de regering van Wenceslas en Johanna 157
 - b. De binnenlandse politiek tijdens de regering van Wenceslas en Johanna 161
 - c. Brabant onder de Atoniden 162
2. **Geen ware landbouwcrisis** 169
Prof.em.dr. R. van Uytven

3. **Beroering onder de Brabantse steden** 171
Prof.em.dr. R. van Uytven
 - a. Verschuiving in de stedelijke hiërarchie 171
 - b. De doorbraak van de Brabantse jaarmarkten 173
 - c. Industriële structuurwijzigingen 174
 - d. Stedelijke opstanden en corporatieve hervormingen 176
4. **Kerkelijk en godsdienstig Brabant tussen de jubeljaren 1350 en 1450** 179
Dr. Ch. Caspers
 - a. Consolidatie van het kerkelijk leven 179
 - b. Een homogene christenheid 181
 - c. Nieuwe wegen 185
5. **Historiografie, literatuur en onderwijs** 187
Dr. R. Stein
 - a. Historiografie 187
 - b. Literatuur 188
 - c. Onderwijs 194
6. **De ontwikkeling van de gotische kunsten** 197
Prof.dr. A. Koldewey
 - a. Brabantse steen 198
 - b. Gotiek in Brabant en 'Brabantse gotiek' 199
 - c. Beeldhouwkunst 203
 - d. Schilderkunst 207
 - e. Tapijtkunst 209
 - f. Edelsmeedkunst 210

Hoofdstuk 6 | Het hart van de Bourgondische en Habsburgse Nederlanden (1430-1531) 213

1. **De kern van een dynastieke federatie** 213
Prof.em.dr. R. van Uytven
 - a. Een Bourgondisch kernland 214
 - b. De vorstelijke centralisatie en de weerstanden 217
 - c. Een adellijke wederopstanding 223
 - d. De inrichting van een 'Brabantse staat' 227
2. **Een dichte bevolking in ogenschijnlijke welstand** 234
Prof.em.dr. R. van Uytven
3. **De triomf van Antwerpen en de grote steden** 241
Prof.em.dr. R. van Uytven
 - a. Polarisatie onder de steden 241
 - b. De triomf van de Brabantse markten 243
 - c. De teloorgang van de lakenindustrie 246
 - d. Kunst- en luxenijverheden 249
 - e. Gouden lonen, niet lang en niet voor allen 250

4. Kerkelijk en godsdienstig Brabant tot aan de komst van de Reformatie, 1450-1521 252

Dr. Ch. Caspers

- a. De Kerk verliest haar macht 252
- b. Onrust in de zielzorg 252
- c. Kloosterleven 254
- d. Brabantse gelovigen in het krachtenspel tussen Kerk, stad en staat 257
- e. Verbrokkeling van de homogene christenheid 260

5. Rederijkers, humanisten en boekdrukkers. Het literaire en intellectuele leven in de Brabantse steden 262

Prof.dr. J. Janssens en dr. R. Sleiderink

- a. Feestcultuur, verenigingsleven en stadsbelangen 262
- b. De boekdrukkunst 264
- c. Het Brabants humanisme 266
- d. Hof- en stadscultuur 267

6. Triomf van de Brabantse kunstenaars 268

Prof.dr. A. Koldewey

- a. Bouwkunst 270
- b. Beeldhouwkunst 275
- c. Schilderkunst 279
- d. Gouddraad, wol en zijde 285
- e. Kunstige metaalbewerkingen 286

Deel 2

Het verscheurde Brabant (1531-1795)

Hoofdstuk 1 | Nieuwe geluiden en sterke tegenstellingen (1531-1629) 291

1. Roerig Brabant 291

Prof.dr. G. Marnef

- a. Brabants verzet tegen de Habsburgse centralisatie 291
- b. Groeiend verzet tegen de religieuze politiek: de bisdommenkwesie 294
- c. Openlijk verzet tijdens het Wonderjaar (1566-1567) 296
- d. Repressie onder Margaretha van Parma en de hertog van Alva 298
- e. Brabant in de ban van opstand en burgeroorlog (1576-1585) 302
- f. De strijd om noordelijk Brabant na 1585 307

2. De gebroken welvaart 307

Prof. dr. B. Blondé en dr. M. Limberger

- a. Alles draait om Antwerpen 307
- b. In de schaduw van de metropool? Antwerpen en het Brabantse stedelijke netwerk 311
- c. Stad en platteland 314
- d. Rijkdom en armoede: aspecten van het levensstandaarddebat 321

3. Verscheurde geesten 330

Prof.dr. G. Marnef

- a. Een pluriforme vroege evangelische beweging 330
- b. Een geval apart: de expansie van het anabaptisme 332
- c. Doorbraak van het strijdbare calvinisme 333
- d. Een belaagde rooms-katholieke kerk 334
- e. Protestantse expansie tijdens het Wonderjaar (1566-1567) en onder de calvinistische republieken (1577-1585) 336
- f. Katholieke reformatie in moeilijke omstandigheden 340

4. Een gebroken cultureel elan? 343

Prof.dr. B. Blondé en prof.dr. G. Marnef

- a. Cultuur en macht 343
- b. Factoren van het culturele leven: commerciële rijkdom, onderwijs en hofleven 345
- c. 1585: een breuk? 352
- d. De dagelijkse cultuur onder vuur? 355

5. Renaissance en barok 358

Prof.dr. A. Balis

- a. De vroege zestiende eeuw 358
- b. Rond het midden van de zestiende eeuw 361
- c. Emigranten 364
- d. Na 1585 366

Hoofdstuk 2 | De Generaliteitslanden (1621-1715) 371

1. Verschuivende grenzen 371

Dr. Ch. de Mooy

- a. De hervatting van de oorlog 371
- b. Retorsie 374
- c. Streven naar zelfbestuur 377
- d. Haagse heren 380
- e. Vreemde heersers? 383
- f. Terugkerende oorlogsdreiging 385

2. In de schaduw van de oorlog 388

Dr. A. Kappelhof

- a. De situatie rond 1630 389
- b. Initiatieven en impulsen 391
- c. Remmende factoren: oorlog en agrarische depressie 392

- d. Oriëntatie op de Hollandse economie 394
- e. Bevolkingsontwikkeling en gezondheid 395
- f. Een nieuw belastingstelsel 397
- 3. **Reformatie tegen wil en dank** 398
Dr. Ch. de Mooy
 - a. Gereformeerde bruggenhoofden in rooms gebied 399
 - b. De reformatie van Staats-Brabant 403
 - c. Paapse stoutigheden 405
 - d. Vermindering van de repressie 408

Hoofdstuk 3 | Brabant in de Spaanse tijd (1629-1715) 411

- 1. **Trouw aan Habsburg** 411
Prof.dr. P. Janssens
 - a. De Franse dreiging 411
 - b. Zelfbestuur 416
- 2. **Welvaart en welzijn in de zogenaamde Ongelukseeuw** 421
Prof. dr. E. Aerts
 - a. Een sterke demografische inhaalbeweging gevolgd door stagnatie 421
 - b. Onvolledig herstel, stagnatie en crisis in de landbouw 427
 - c. Een commerciële nabloei ondanks de Scheldesluiting 429-
 - d. Export- en verzorgingsindustrieën onder het groeiende mercantilisme 434
 - e. Leven en overleven 439
- 3. **Religie in het Spaanse Brabant** 443
Prof.dr. E. Put
 - a. De kerkelijke kaders 444
 - b. De kloosters: grenzen aan de groei? 445
 - c. Kerkelijk leven aan de basis 448
 - d. De splijtzwam van het jansenisme 450
 - e. Kernen van joden en protestanten 450
 - f. Brabantse patronen? 451
- 4. **De lange nabloei van de Vlaamse barok** 451
Prof.dr. A. Balis

Hoofdstuk 4 | Het Oostenrijkse Brabant (1715-1795) 457

- 1. **Politiek, religie en samenleving** 457
Prof.dr. J. Roegiers
 - a. Moeizame vestiging van een nieuw bewind 457
 - b. De kerkelijke situatie 459
 - c. Oorlog, vrede en hervormingsplannen 464
 - d. Jozefistische aanpak en reactie 469
 - e. Brabantse Omwenteling 475

- 2. **Economie en samenleving in de eeuw van de Verlichting** 479
Prof.dr. C. Bruneel
 - a. De rijkdom van de natie: haar bewoners 479
 - b. De economie 487
 - c. De samenleving 508

Hoofdstuk 5 | Staats-Brabant (1715-1796) 515

- 1. **Van Generaliteitsland tot Gewest** 515
Prof.dr. A. van de Sande
 - a. Verlichting en revolutie 515
 - b. Het Zuidelijk Frontier 516
 - c. Eenheid in verscheidenheid 518
 - d. De Patriottentijd 520
 - e. Dansen rond de vrijheidsboom 524
- 2. **Toenemende spanningen** 529
Dr. A. Kappelhof
 - a. Trage bevolkingsgroei 529
 - b. De primaire sector 531
 - c. Verval van de industrie 533
 - d. Handel en verkeer 533
 - e. Gezondheid en gezondheidszorg 535
 - f. Armoede en arbeidsdwang 536
 - g. Het begin van een mythe: het arme Brabant 536
- 3. **Breekbare verdraagzaamheid. Religie en cultuur in de achttiende eeuw** 538
Prof.dr. A. van de Sande
 - a. De 'heersende religie' 538
 - b. De Brabantse herders en hun kudde 542
 - c. In de schaduw van de Verlichting. Vermaak en gemeenschapszin 547

Deel 3 Naar een institutionele opdeling (1795-1996)

Hoofdstuk 1 | De Brabantse departementen en provincies in het Franse Rijk en het Koninkrijk der Nederlanden (1795-1830) 553

- 1. **Van verovering tot onafhankelijkheid: het Zuiden** 553
prof.dr. C. Bruneel
 - a. De republikeinse wedergeboorte 553
 - b. Een nieuwe administratieve indeling 554
 - c. Troon en altaar 557
 - d. Wetgeving tegen de traditie in 560
 - e. Het staatsmodel 561
 - f. Naar de industriële revolutie 566
 - g. De samenleving 569

2. De vorming van Noord-Brabant.

De geboorte van een provincie 573

Dr. J. Rosendaal

- a. Ontvoogding en grensvorming 573
- b. Centralisatie en economische welvaarts-politiek 577
- c. De erfenis van de revolutie 580

Hoofdstuk 2 | Antwerpen en Brabant (1830-1960) 583

1. Geschiedenis werelden. Twee aparte provincies 583

S. Heylen

- a. De vormgeving van een nieuwe staat 583
- b. Van de burgerlijke naar de massademocratie 590
- c. Taal en politiek 597

2. Demografie, verstedelijking, immigratie- stromen 599

Prof.dr. C. Bruneel

3. Steden omringd door dorpen.

De economische ontwikkeling 611

S. Heylen

- a. De modernisering van de landbouw en het platteland 611
- b. De ontwikkeling van de verkeers-
infrastructuur 615
- c. Een stapsgewijze industriële en commerciële
transformatie 618

4. Rijk en arm. Een trage sociale emancipatie 626

S. Heylen

- a. Sociale wantoestanden circa 1830-1880 627
- b. Moeizame verbeteringen circa 1880-1914 629
- c. Doorbraak en consolidatie van de sociale
bewegingen circa 1918-1960 630

5. Het religieuze leven 632

Prof.em.dr. A. Tihon

- a. De katholieke kerk 632
- b. De andere godsdiensten 636
- c. De recente evolutie 637

6. Krachtlijnen van anderhalve eeuw geschiedenis 638

S. Heylen

Hoofdstuk 3 | Noord-Brabant (1830-1960) 641

Prof.dr. A. van de Sande

1. Bestuurlijke organisatie 641

- a. Grensland en frontgebied 641
- b. Van gouvernementeel bewind naar democratisch
bestel 643

- c. Rechterlijke macht, marechaussee en de
voortdurende strijd tegen de smokkelarij 645

- d. Pogingen tot 'doorbraak' 646

2. Demografie, volksgezondheid en maatschappelijke zorg 647

- a. Een demografische explosie 647
- b. Volksgezondheid en maatschappelijke zorg 648

3. Economie 649

- a. Het agrarische Brabant: van traditie tot
transformatie 649
- b. Oprukkende fabrieksnijverheid 651
- c. Verkeer en waterstaat 653
- d. Dienstensector 656

4. De samenleving: sociale verhoudingen, onderwijs en het gedrukte woord 658

- a. Een geordend bestaan 658
- b. Het onderwijs 660
- c. Het gedrukte woord 663

5. Godsdienst en cultureel leven 665

- a. Een katholiek bolwerk 665
- b. Overige gezindten 667
- c. Cultureel leven 669

Hoofdstuk 4 | Regionale identiteiten, het laatste derde van de twintigste eeuw 673

1. De provincie Brabant zwaar getroffen door de evolu- tie naar een federaal België 673

Dr. V. Feaux en dr. X. Mabelle

- a. 1960-1970: de conflicten komen aan het licht 673
- b. 1970-1988: opeenvolgende maatregelen tot
oplossing van het conflict 677
- c. 1989-2000: de oprichting van een federale
staat 680
- d. Het veranderende Brabant op het einde van de
twintigste eeuw 689

2. Brabant één: op zoek naar een culturele identiteit 693

Prof.dr. A. van de Sande

- a. Vertrouwde beelden op de helling 693
- b. Brabant Eén 695
- c. Culturele identiteit in historisch perspectief 695
- d. De toekomst van het Brabants eigene 699
- e. Besluit 701

Literatuuroverzicht 702

Geografisch register 720

Register van personen 729

Over de auteurs 739

Illustratieverantwoording 743

Colofon 744